

ALTERNATOR

Misliti znanost.

Anonimno truplo na cerkljanskem pustovanju ali Pust, ki ni Pust

1. 3. 2022

Number: 09/2022

Author:

- Andrej Pleterski

Foto: Iztok Bončina

V Cerknem je doma pustovanje (<https://www.laufarija-cerkno.si/>) z nenavadnimi liki. Med njimi je seveda osrednji Pust (<https://www.laufarija-cerkno.si/pust.html>), ki ga vsako leto ubijejo z udarcem bota (kladiva). Ima obleko iz mahu, goveje rogove, merjaščeve čekane in nosi zeleno drevo. Po kraškem izročilu je v Pusta preoblečena Mora, boginja slabega, zime in vsega mrtvega, ki je vsekakor hudobna. Toda cerkljanski Pust nima grozljivega videza. Zakaj? Odgovor je preprost: maska, ki naj bi bila Pust, pač ni Pust. Zanimivo je, da se je tega prvotno zavedal tudi Niko Kuret (<https://www.sazu.si/clani/niko-kuret/>), ki je kot etnolog pomagal oživiti cerkljansko pustovanje. Njegova prva razlaga je bila, da gre za igro o Divjem možu, ki se v Cerknem sicer imenuje Pust, je pa v svoji preobleki nedvoumno Divji mož. Gre za igro, v kateri ujamejo Divjega moža, ki nosi drevo ali je priklenjen nanj, mu priredijo sodni proces, na katerem je obsojen, in ga nato usmrtiljo. Pozneje je Kuret svojo razlago spremenil. Pust je pač Pust, samo da je »na las podoben« šemi Divjega moža (*der Wilde Mann*), kakršno naj bi poznali na Tirolskem, kar je vodilo do ugibanj o tirolskem poreklu cerkljanskega pustovanja. Igra o Divjem možu je razširjena tudi zunaj alpskih dežel. Številni pustni liki po Evropi pa so si podobni in zdi se mi verjetneje, da je to zaradi skupnih kulturnih korenin in ne zato, ker bi vsi posnemali isto »modno« izhodišče. Maska, ki ima hkrati rogove in merjaščeve čekane, ostaja cerkljanska posebnost.

Če cerkljanski Pust ni Pust, kdo potem je, ter kako in zakaj je vpleten v pustno dogajanje? Odgovor ni težak. Zeleni lik, ki nosi drevo in je dvojne narave, se ujema z Zelenim Jurijem (<https://www.kp-kolpa.si/krajinski-park-kolpa/obicaji/zeleni-jure/>). Opisi jurjevanj na Slovenskem govorijo o liku v zeleni obleki, ki hodi s pravim ali simbolnim drevescem, včasih je celo sam hodeče drevo. Njegovo dvojno naravo na Koroškem kaže dvobarvna obleka, pol zelena, pol rdeča ali rumena. Vsebinska te dvojnosti sta ogenj in voda, izpod desne noge gre voda, izpod leve ogenj. Dvojno naravo cerkljanskega lika kažejo goveji rogovi in svinjski čekani. Ruske uganke kažejo, da je lisasti vol rogati Mesec in vodja nebeške črede, ki spušča mleko/dež, zato kot tak predstavlja vodo. Zlati krajec Meseca so rogovi. To kaže vodeno naravo lika, ki jo še poudarja obleka iz mahu.

Merjasci so prav tako mitične živali. Tako Thietmar iz Merseburga v svoji kroniki, ki jo je napisal med 1012 in 1018, navaja staro pripovedko o merjascu, ki naj bi se prikazoval pri mestu Riedegast v deželi Redarijev v sedanji nemški zvezni deželi Meklenburg-Predpomorjansko (Thietmar (<https://www.mgh-bibliothek.de/digilib/thietmar.html>), Chron. VI, 24): »Ko jim

preti kruta nevarnost velike vstaje, pride iz jezera velik merjasec z belimi čekani in bleščečo peno ter se pokaže mnogim, ko se uživaško strašansko kaluža po kališču«. Jacek Banaszkiwicz v merjaščevem gromkem pljuskanju in bliskanju glave sluti nevihtni grom in strelo. S tem smo pri prvini ognja. Za piko na i Cerkljansko pozna povezavo med prašičjim čekanarjem in ognjeno nebesno ploščo. Na travnik Dalejn saunk v Policah blizu Cerkna se nanaša izročilo o prisotnosti merjasca, ki kotali krožnik. V sklopu mitične zgodbe, ki je zapisana v vaški prostor, mitični merjasec spomladi prikotali ognjeno sijočo sončno oblo. Na določen prostor iste vasi (<https://ojs.zrc-sazu.si/sms/article/view/1729/1478>) se nanaša zgodba o volih, ki razčeterijo čarovnico in s tem spomladi ponovno prinesejo vodo, ki je jeseni presahnila. Goveji rogovi in svinjski čekani so torej nedvomno del cerkljanskega mitičnega izročila, s tem pa tudi voda in ogenj cerkljanskega pustnega lika. Njegova ognjeno-vodena narava in spomladanski prihod dokazujeta istovetnost z Zelenim Jurijem.

V skladu s pomladnim prihodom potentnega moškega lika, ki bo s pomlajenim ženskim likom zajaril (zaplodil) novo življenje narave, je tudi otroško nagajanje Ta stari babi cerkljanske pustne družčine z besedami Stara baba, rompompom, če te nisem, te pa bom (<https://www.laufarija-cerkno.si/zgodovina.html>). Spolna konotacija tega, kar se bo z Babo zgodilo, je tu povsem nedvoumna. S tem postane razumljiv še en prizor cerkljanskega pustovanja. Cerkljanske šeme se na koncu valjajo po tleh. Tudi Jurij se na Hrvaškem valja po tleh, da dobi jajca. Vitomir Belaj (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1017450/>) poudarja, da je valjanje pri različnih evropskih narodih povezano s plodnostjo. V Bohinju je prinesla gospodinja jajca zimskim maskam otepovcem, ki so ji pomagali pri zanositvi. Seveda pa tudi ime Zeleni Jurij ni prvotno, ampak krščanska predelava. Belaj se poigrava s poimenovanjem *Яръсь*. Priimek Jarc je dobro ukoreninjen med slovenskimi priimki, zato te možnosti ne gre zavreči. A odgovor je lahko bolj določen. V Lokvi na Krasu in sosednjih vaseh so se ohranila osupljiva pričevanja (http://sms.zrc-sazu.si/pdf/Cok_Mesecina_2012.pdf) o verovanjskem sistemu staroverskih Kraševcev. Tu bom predstavil samo ključne poudarke mitične zgodbe, ki se je ohranila v tako popolni obliki, kot ni poznano nikjer drugje v slovanskem svetu. Načeluje ji pripoved o bogu Triglavu. Borisu Čoku jo je leta 2006 povedala sedaj pokojna Marijana Mevlja, poročena Božeglav, znana kot Marija Rajceva, rojena leta 1922. Tedaj si je Čok pripoved med pogovorom skiciral v svojo beležko, za objavo (<https://ojs.zrc-sazu.si/sms/article/view/9034/8156>) pa je ta zapis naredil nekoliko bolj tekoč. Pri tem je v primerjavi z zapisom v beležki nastalo nekaj manjših razlik. Ker ima primarno vrednost zapis v beležki, ki je bil objavljen samo kot fotografija, tu podajam ključne odlomke.

Kaj pomeni Triglav? ... Ime pove, da ima tri glave. Desna je Kres, varuje nebo, strele na zemljo, če so delali slabo naravi! ... Leva glava - Vilež pod zemljo varuje duše, domače živali. Ljudi kaznuje s potresom, če ne delajo prav živalim in zemlji. ... Ta višja, srednja glava je ženska - Bog(inja) ... Spomladi + poleti so jo [ženske] klicale Živa in se je ženila s Kresom. [Ko je] Polna luna avgusta, se spremeni → Mora - [ki] pozimi + jeseni se ženi z Viležom!

V podrobnejše komentiranje njenega pričevanja se na tem mestu ne bom spuščal, ker zadošča, da imamo potrditev o obstoju pomladno-poletnega spolno aktivnega para Kresa in Žive, ki dela dobro naravi, in jesensko-zimskega Vileža in More, ki mori. Ženski lik je isti, konec poletja spremeni svoj značaj. S tem razpada na poletno Živo in zimsko Moro, ki se med seboj celo spopadata. V tem delu pripoved že vodi do štirih mitičnih likov: dveh poletnih in dveh zimskih. Vendar tako kot v pripovednih predstavah iz ene ženske nastajata dve osebi, lahko sklepamo tudi obratno, da sta oba moška lika bila prvotno isti moški lik, ki je prav tako spreminjal svoj značaj. Čeprav imamo na eni strani spreminjanje značajev mitičnih likov in posledično njihovo množenje, hkrati obstaja tudi protiutež, ki jih združuje v en sam lik: Kresa in Vileža z Živo-Moro v Triglavu. Njegovo število je tri.

Kraško pripoved dopolnjuje bohinjsko izročilo. Pri tem ne smemo pozabiti, da so med Bohinjem in Tolminskim preko Bukovskih gora (umetno ime je Južne bohinjske gore) starodavne povezave. Na svetu je več gora z imenom Triglav. Najvišja z 2864 m spada pokrajinsko v Bohinj. In v tamkajšnjih pripovedih bog Triglav hodi in nosi drevo s tremi vrhovi. Ko tako seštejemo dva (goveji rogovi, svinjski čekani) in ena (zeleno drevo), je v luči zgornjih opisov odgovor na vprašanje, kdo je cerkljanski Pust, če ni Pust, precej jasen. Za razlago uporabljam imena in potek zgodbe, kot se nam je ohranila na Krasu. Vse troje skupaj je Triglav. Spomladi pa prideta skupaj Kres(nik) in Živa. Ko se Živa spremeni v Moro in Kresniku odvzame ogenj, ta postane Vilež. Maska z govejimi rogovi in svinjskimi čekani je maska Kresnika. Lik ter ime Kresnika je bil na Cerkljanskem tako močan, da so ga še leta 1870 brez vsakih zadržkov celo zapisali na cerkveno steno Sv. Ivana v Šebreljah (<http://www.sebrelje.si/index.php/slo/znamenitosti/sveti-ivan>) – S. JANES KRESNIK. To je odgovor na vprašanje, kdo je cerkljanski Pust.

Odgovor na to, kako in zakaj ubijanje v Cerknem, mora v slogu kriminalistične preiskave ponuditi troje: truplo, motiv in storilca. Nesporno truplo v poteku cerkljanskega pustovanja je v Pusta preimenovani Kresnik, ki spomladi prinaša novo življenje. Povsod drugod ubijajo Pusta/staro Babo in s tem zimo. V Cerknem Ta stara baba odnese celo kožo. Zima se lahko nadaljuje. To nedvomno ni bilo v interesu tistih, ki so se trudili za pravi potek letnih časov. Staroverci niso imeli nikakršnega motiva, da bi ubili Kresnika. Pomenljivo je, da je vsaj od leta 1255 Cerkno sedež župnije in s tem trdnjava krščanstva na staroverskem ozemlju. Motivacija za umor Kresnika je bila pač na krščanski strani, ki je tudi tako skušala izničiti staroversko razumevanje sveta. S tem je povezan še drug indic. Zgoraj sem omenil valjanje pustnih šem, ki naj bi prineslo plodnost. Toda dogajalo se je ob napačnem trenutku. Preden so ubili Pusta, so šli plesat »ta kapcinarski« ples. Od začetka je bila to hitra polka, ki se je mahoma prevrgla v turbno žalostinko. Takrat so se vsi vrgli na tla ter se valjali drug prek drugega. Ustvarjanju življenja je tu dramaturgija dala slabšalen prizvok. Kar je ponovno namerno dejanje proti staroverskemu razumevanju sveta. Nakazuje ime plesa na storilca? Morda. Od tu dalje stopamo v prostor spekulativne razprave. Vseeno bom z njo nadaljeval, kajti izkušenejša kolegica me je nekoč spodbudila, rekoč, da ni nič hudega, če dam napačen začetek, bistveno je, da se razprava začne in za to ji mora nekaj stati na začetku.

Niko Kuret je bil prepričan, da je cerkljansko pustovanje po svojem scenariju najbolj sklenjena igra, kar jih te vrste pri nas

poznamo. To je mnenje, ki ga je treba resno upoštevati, kajti Kuret ni bil samo etnolog, ampak tudi dramaturg in dramski pisec. Dobro je vedel, o čem govori. Njegova izjava je priznanje anonimnemu strokovnemu kolegu. Bi bil avtor dramaturgije cerkljanskega pustovanja, glede na poimenovanje zaključnega plesa »ta kapcinarski«, lahko eden od bratov kapucinov? Cerknu najbližji kapucinski samostan je v Škofji Loki. Tam so imeli pred 300 leti zelo sposobnega pisca dramskega besedila pasijona Lovrenca Marusiča (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi516489/>), očeta Romualda, ki je bil doma iz Štandreža pri Gorici. Cerkno stoji ob starodavni poti med Škofjo Loko in Furlanijo, na robu katere leži Štandrež. Od Škofje Loke do Cerkna je samo dan hoda. S tem imamo resnega osumljenca za storilca, ki je imel vse potrebno znanje in izkušnje za izvedbo.

In motiv? Poleg stalnega boja s staroverstvom je bila lahko kaplja čez rob veliki tolminski kmečki upor leta 1713. Njegovo izvedbo si težko predstavljamo brez sodelovanja staroverske organizacije. Grožnja upora je segla tudi do Škofje Loke in organizatorjev pasijona. Voditelj procesije je vabil župljane, naj se pred Bogom izkažejo pobožne in hvaležne, »še zlasti v tem letu, ko med ljudstvom prihaja do uporov in se slišijo govornice o vojni«. Propagandnega učinka pustne igre, ki je po vojaškem porazu staroverce dodatno poniževala še tako, da je javno smešila njihove obrede in jim ubijala bogove, ne smemo podcenjevati. Posledice so bile zelo dolgotrajne. V skladu z njimi je izjava Janeza Strgarja (https://zalozba.zrc-sazu.si/sites/default/files/medvescek_iz_nevidne_2015.pdf), vršilca dolžnosti dehnarja (vodje staroverske skupnosti) na desnem bregu Soče: »Pust je danes le še zabava in predmet posmehovanja. Za naše pa je bil vedno resna stvar, saj je spadal v obredje ob koncu zime«.

Toda ne glede na to, na katero stran se čustveno in razumsko postavljamo (v nepristranskost pač ne verjamem), je treba priznati, da so v Cerknem prav zaradi pustne drame ohranili podobe starodavnih staroverskih likov tamkajšnjega prostora, ki bi sicer brez sledi izginili iz zgodovinskega spomina.

<https://www.alternator.science/en/long/anonimno-truplo-na-cerkljanskem-pustovanju-ali-pust-ki-ni-pust/>